

491.99-5

4h-82

5963

04 MAY 2010

491.99-5

Ս. ԱՐԱՐԵՋԵՆՆ

Ա-89

սյ

Տ Ա Ր Ր Ա Կ Ա Ն

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐ ԼԵԶՈՒԻ

(Քերականական ամենակարեւոր գիտելիքներ սարսական եւ միջնակարգ դպրոցների ստորին դասարանների հայ մանուկների համար)

ԳԻՆԸ 20 ԿՈՊ.

Մ Ա Ս Ն Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱԼԷԿՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

Տպարան Եակովը Ղասապեանցի

1907

(34)

50Կ.

20 FEB 2013

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն Ի Տ Ե Ղ

Արդէն անհերքելի ճշմարտութիւն է, որ ամեն մի ազգ ունի իւր սեպ-հական լեզուն և այդ լեզուին յատուկ հնչիւններ ու դարձուածքներ՝ որոշ կանոններով հանդերձ, այսինքն՝ քերականութիւն:

Մենք էլ նոյնպէս՝ բացառութիւն չկազմելով օտար ազգերից, ունինք մեր մայրենի լեզուի քերականութիւնը, որով և գիտակցաբար հաղորդում ենք մեր մտքերը միմեանց:

Գիտակցաբար ասացինք, որովհետև առհասարակ այն մարդիկ, որոնք անտեղեակ են իրանց լեզուի արհեստին, այլ կեանքի մէջ միայն վարժութեամբ են սովորել լեզուն, խօսակցութեան ժամանակ իրանք էլ չեն հասկանում, թէ ուղիղ թէ անուղիղ են խօսում, ինչպէս և գրելու ժամանակ չգիտեն իսկապէս՝ կանոնաւոր են դասաւորել իրանց մտքերը, թէ անկանոն և այլն:

Սոյն համառօտ դասաւորքը, որը մենք ցանկանում ենք նուիրել հայ մանուկներին, մտնաւանդ նրանց, որոնք գեռ իրանց մայրենի լեզուին անտեղեակ, մտնում են պետական դպրոցները օտար լեզուներ սովորելու համար, անուանեցինք «տաըրական» — սկզբնական կամ վարժողական, — որովհետև սրանով հայ մանուկը ոչ թէ պիտի ընդելանայ իւր մայրենի լեզուի ընդհանուր օրէնքներին մանրամասնօրէն, այլ միայն նրա քերականական գլխաւոր գիտելիքներին, այսինքն այնպիսիներին, որոնք անհրաժեշտ են նրան իւր մտքերը մայրենի լեզուի միջոցաւ կանոնաւոր կերպով, թէ զրաւոր և թէ բերանացի, ուրիշին հաղորդելու, և բացի այդ՝ նաև պետական լեզուի քերականական գիտելիքները դիւրին և հաստատուն կերպով ըմբռնելու և հասկանալու համար, ինչպէս որ մենք փորձել ենք մեր՝ մօտ քառասունամեայ ուսուցչական գործունէութեան մէջ: Այդ իսկ պատճառով աշխատել ենք, որքան կարելի էր, ձևակերպել օտուտերէն լեզուի ամենատարածուած տարրական քերականութիւններին համաձայն:

Որովհետև քերականական արուեստը սովորելու համար ամեն մի ազգի լեզուի մէջ չորս գլխաւոր տարերը կան, այն է՝ հնչիւն կամ տառ, վանկ, բառ և բան կամ նախադասութիւն, ուստի և մեր այս գրքովը բարկացած է չորս բաժնից:

890
41

Առաջին բաժնում խօսուած է տառերի, նրանց բաժանման և գործածութիւնների մասին:

Երկրորդում—վանկերի, նրանց նշանակութիւնների, դասակարգութեան կամ բանի մասունքների և նրանց գործածութիւնների մասին և այլն:

Երրորդում—բառերի, նրանց կազմութեան և տողադարձութեան կտնոյնների մասին:

Չորրորդում—նախադասութիւնների, նրանց գլխաւոր տեսակների և կէտադրութեան մասին:

Մանուկներին աւանդելի դասերի նիւթը և նրանց բաժանմունքները դրուած են զբոյնի մէջ հետեւեալ դասաւորութեամբ, առանց շեղուելու լեզուի բնական օրէնքից, այսինքն առանց որևէ թռիչք կամ յետադարձութիւն անելու:

Դասագրքի մէջ ամեն մի աւանդելի դասի վերջում վարժութեան օրինակներ թէպէտ դրուած են, բայց սակաւաթիւ, որովհետև հմուտ և իւր գործը գիտցող ուսուցչի համար արդէն պատրաստի վարժեցնող ձեռնարկ կարող է ծառայել և մանուկի ընթացանութեան գիրքը, այդ իսկ պատճառով ցանկալի էր, որ այս քերականական ամենակարևոր գիտելիքները դասախօսուէին աշակերաններին իրանց ընթացանութեան և թելատրութեան դասերի հետ անբաժան:

Գրքոյկի չորրորդ բաժնի վերջում, իբրև յաւելուած, դրուած են միքանի գիրքմբռնելի հատուածներ և յօդուածներ թելատրութեան, վերլուծման և բառընտրութեան համար:

Իբրևի, մենք մեզ բարոյական տեսակէտից բոլորովին վարձատրուած կըհամարենք, եթէ այս մեր փոքրիկ աշխատասիրութիւնը իւր նպատակին ծառայէ և մեր հայ մանուկներին տայ այն օգուտը, որը ցանկանում և սպասում է

աշխատասիրողը:

Յուլիս, 1903 թ.

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Բ Ա Ճ Ի Ն

Տ Ա Ռ Ե Ր

§ 1. Ի՞նչ է տառը:

Տառերը մարդկային լեզուի ամենապարզ հնչիւններն են, որոնք՝ եթէ թղթի վրայ ձևակերպուեն, կոչուում են գրեր:

Հայերէն լեզուն երեսունութ գիր ունի—ա, բ, գ, դ, ե, զ, է, ը, թ, ժ, ի, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, ո, չ, պ, ջ, ու, ս, վ, տ, ը, ց, լ, փ, ք, և, օ, ֆ:

Սրանք բաժանուում են երկու տեսակի՝ 1) ձայնատր և 2) բաղաձայն:

§ 2. Ձայնատր տառերի մասին:

Ձայնատր կոչուում են այն տառերը, որոնք հնչուում են իրանց յատուկ ձայներով, առանց ուրիշ տառերի օգնութեան:

Հայերէն լեզուի մէջ երկու տեսակ ձայնատրներ են լինում՝ 1) պարզ և 2) երկբարբառ:

Պարզ ձայնատրները եօթն են—ա, ե, է, ը, ի, ո, օ:

Երկբարբառները ութն են—այ, աւ, եա, եօ, եւ(և)իւ, ոյ, ու:

§ 3. Բաղաձայն տառերի մասին:

Բաղաձայն կոչուում են այն տառերը, որոնք առանց ձայնատր տառերի օգնութեան չեն կարող հնչուել. սրանք երեսունեւեկ հատ են—բ, գ, դ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ու, ս, վ, տ, ը, ց, լ, փ, ք, ֆ:

Սրանցից երկուսը—յ, լ,— ձայնատրների հետ միանալով, կազմում են երկբարբառ ձայնատրներ:

§ 4. Բաղաձայնների տեսակները:

Հայերէն լեզուի բաղաձայն տառերը սովորաբար երեք տեսակ են հնչուում—թաւ, միջակ և նուրբ, այդ պատճառով էլ լի-նում են թաւ, միջակ, և նուրբ բաղաձայններ, որոնք և կոչուում են լծորդատառեր:

Ահա նրանց աղիւսակը:

Թաւ	թ	շ	չ	ց	փ	ք	զ	խ	հ	ռ	վ
Միջակ	դ	ժ	ջ	ձ	բ	գ	—	—	—	—	—
Նուրբ	տ	ս	ճ	ծ	պ	կ	ս	ղ	յ	ը	ւ

Այս լծորդատառերը հարկաւոր է անշուշտ իրանց ճիշտ հըն-չիւններով արտասանել, որպէսզի մէկը միւսի տեղ չգործածուի ուղղագրութեան մէջ, որովհետեւ նրանք շատ անգամ բառի նշա-նակութիւնը փոխում են, օր. քանիք—պանիք, գարի—կարի—քա-րի, դար—տար, գուր—սուր և այլն:

§ 5. Պարզ ձայնաւորների գործածութիւնը:

1. Պարզ ձայնաւորներից *ե* և *է*, *ո* և *օ* տառերը թէպէտ բա-ռերի մէջ նոյնանման հնչիւններ ունին, բայց շատ անգամ մէկը միւսի տեղ զրուելով՝ բառի նշանակութիւնը փոխում են՝ սէր—սեր, մեզ—մէզ, հօր—հոր, հոտ—հօտ և այլն:

2. *Յ* և *օ* ձայնաւորները բառերի վերջը չեն գրուում, այլ *ե* տառի տեղ գործ է ածուում է, իսկ *օ* տառից յետոյ միայն բաղա-ձայն կարող է լինել—Մարգարէ, Գայանէ, կուտէ, կըզրէ. տօն գրօշ և այլն:

Միմիայն օտար լեզուներից վեր առած բառերի և ռամկական լեզուի մէջ կրճատուած անունների վերջը *օ* տառը գործ է ածուում—Ռուսօ, Կարնօ, Սարօ, Կարօ, Յոփօ և այլն:

3. *Յ* և *օ* ձայնաւորները բառերի սկիզբը հնչուում են իրանց իսկական ձայներով, իսկ բառերի մէջ *ե* տառը հնչուում է՝ ինչպէս

կարճ է, իսկ *ո*—ինչպէս *օ*—երկինք, երկիր, ոսկի, ոսոխ. գեղե-ցիկ, կերակուր, երկրորդ, գող և այլն:

Միայն վ տառից առաջ բառերի սկիզբը *օ* հնչուում է՝ ինչպէս *օ*—ով, ովկիանոս և այլն:

§ 6. Երկբարբառների գործածութիւնը:

1. Այ և ոյ երկբարբառները բառերի սկիզբը և մէջը պահուում են իրանց ձայնը, իսկ բառերի վերջը նրանք յամբ են մնում—լըս-ւում է միայն *ա* և *ո* տառերի ձայնը—այգի, այսօր, տղայական, ծառայութիւն. քոյս, կոյս, լոյս. Արքայ, ընկայ, ընծայ, յետոյ, դշխոյ և այլն:

ա) Խոտորուում են միքանի միավանկ բառեր, որոնց վերջը *այ* և *ոյ* երկբար-բառները իրանց ձայնը պահուում են—հայ, վայ, խոյ, նոյ և այլն:

բ) Հրամայական ձևի բառերի, յատուկ անունների (*ա ս ա, գ ն ա, խ ա-դ ա, Յ ու դ ա, Ռ ու ս ի ա, Մ ո ս կ ու ա*) և հետեւալ բառերի վեր-ջը—*օ ա, դ ա, ն ա, ս ր ա, դ ր ա, ն ր ա, ա հ ա, ա պ ա, քո—յ տառը* վերանում է:

2. *Իւ* երկբարբառը բառերի սկիզբը և մէջը, եթէ իրանից յետոյ բաղաձայն ունի, հնչուում է ինչպէս *իու*, իսկ բառերի վեր-ջը և ձայնաւորներից առաջ՝ ինչպէս *իւ*—իւղ, հիւր, ըիւրեղ. թիւ, հաշիւ, հիւանդ և այլն:

3. *Ու* երկբարբառը բառերի սկիզբը և վերջը պահուում է իւր սովորական հնչիւնը, իսկ բառերի մէջ ձայնաւորներից առաջ հնչուում է՝ ինչպէս մեղմ *վ*—ուսում, լեզու. Աստուած, վարուել, աղուէս, գրուել, փրկուել և այլն:

4. *Նա* երկբարբառը բառերի սկիզբը չի գործածուում, մէջը՝ իւր ձայնով է հնչուում, իսկ վերջն անձայն *յ* է ընդունում—մա-նեակ, լուսնեակ, ոսկեայ, արծաթեայ և այլն:

5. Մի երկու տեղ *ե* տառից յետոյ պատահում է *օ* և կազ-մում եօ երկբարբառը—եօթը, արդեօք, կարծեօք:

§ 7. Բաղաձայնների գործածութիւնը:

1. Վ բաղաձայնը միայն բառերի սկիզբն է գործածուում, իսկ բառերի մէջ *ո* ձայնաւորից յետոյ—վարդան, վագր, վրէժ, ժո-ղովել, գործվագութ, կով, ծով, և այլն:

Միւս բոլոր տեղերում վ տառի տեղ է կամ ու է դրւում—
կռուել, կռում է, թռում է, հաշուել կայլն:

Խոտորում են բարդ և ածանցեալ բառերը, որոնց մէջ վ տառը դրւում
է նաև միւս ձայնաւորներից, ինչպէս և բաղաձայներից յետոյ—ն աւա-
վար, կառավարել, հոգեվարք, անվաւեր կայլն:

2. Բաղաձայն ք, պ, փ, տառերից առաջ յաճախ ն փոխւում է
մ տառի—ամբարիշտ, ամփոփել, ամպարտաւան կայլն:

§ 8. Գլխատառերի գործածութիւնը:

Հայերէն լեզուի մէջ գլխատառերը գործ են ածւում հետևե-
ալ տեղերում.

1. Իւրաքանչիւր նոր խօսքի սկզբում.—Կայէնն սպանեց
Աբէլին:

2. Վերջակէտից յետոյ.—Լուսացաւ: Ամեն մարդ շտապեց իւր
գործին:

3. Յատուկ անունների սկզբում.—Արամ, Երասխ, Արագած,
Էջմիածին:

4. Սրբազան անունների, պատուանունների և տիտղոսների
սկզբում.—Աստուած, Փրկիչ, Կաթողիկոս, Վեհափառ Տէր, Ծո-
րին Արքայական Մեծութիւն կայլն:

5. Ոտանաւորների իւրաքանչիւր տողի առաջին բառի սկզբում:

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
Ծիւս, ծաղկիս ու զօրանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

(Ս. Շահ.-Ա.գիգ.)

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Բ Ա Ժ Ի Ն

Վ Ա Ն Կ Ե Ր

§ 1. Ի՞նչ է վանկը:

Բառի այն մասը, որը մի անգամով է արտասանւում. կոչւում
է վանկ.—Մարմին բառը կազմուած է երկու վանկից—մար-մին:

Վանկը կազմւում է կամ մի ձայնաւորից (թէ պարզ և թէ
երկբարբառ) կամ ձայնաւորի և բաղաձայների միաւորութի-
ւնից.—Ե-կն-ղն-ցի. Ու-տու. Այ-գի:

Իւրաքանչիւր բառի մէջ որքան որ ձայնաւոր լինի, այնքան
էլ վանկ կունենայ այդ բառը:

Վանկերի թուին նայելով՝ բառերը լինում են միավանկ, երկա-
վանկ եւ բազմավանկ.—Բար միավանկ է, Երկիր երկավանկ է, Էջ-
միածին բազմավանկ է:

§ 2. Ինչպէս պէտք է վանկել բառերը:

1. Եթէ բառի մէջ երկու ձայնաւոր կան, նրանցից երկրորդը
միանում է հետևեալ վանկին,—է-ակ, ղի-ակ, թի-ակ կայլն:

2. Եթէ բառի մէջ մի բաղաձայն կայ, պէտք է միացնել
իրանից յետոյ եղող ձայնաւորին,—բա-րակ, կա-րապ, սե-ղան կայլն:

3. Եթէ բառերի մէջ երկու կամ աւելի բաղաձայն կան, նը-
րանցից միայն վերինը միանում է իրանից յետոյ եղող ձայնա-
ւորին, իսկ միւսները մնում են նախորդ վանկի մէջ,—եր-ջա-նիկ,
թարգ-ման, երկ-նաւոր կայլն:

4. Եթէ բառերի սկիզբը երկու կամ աւելի բաղաձայն կան,
հարկաւոր է առաջին վանկի մէջ ը աւելացնել—ըը-նա-կիչ, տըը-
տունջ, ձըն-ծա-ղիկ կայլն:

5. Եթէ բառերի վերջը երկու կամ աւելի բաղաձայն կան, հարկաւոր է նրանց միացնել իրանից առաջ եղող ձայնաւորին, — հան-գա-մանք, մե-ծա-յարգ, դա-տարկ կայն:

6. Իսկ եթէ բաղաձայներից վերջինը ն կամ ռ լինի, այն ժամանակ նրանք իրանցից առաջ եղող բաղաձայն տառի հետ առանձին վանկ են կազմում՝ ը տառի օգնութեամբ, — կայ-սըր, ծա-նըր, ըե-որն, մա-սըն կայն:

§ 3. Տողադարձի կանոնները:

Բառերը մի տողից միւսը փոխադրելու կանոնը կոչուում է տողադարձ:

Տողադարձի ժամանակ հարկաւոր է բառն ուղիղ վանկերի վերածել՝ վերոգրեալ կանոններին համաձայն (§ 2):

Բացի այդ պէտք է գիտենալ և հետևեալը.

1. Միավանկ բառերը չեն կարող մի տողից միւսը փոխադրուել:
2. Երկբարբառ ձայնաւորներն անբաժան են մնում:
3. Բառերը մի տողից միւսը փոխադրելու ժամանակ տողի վերջը զբաղում է մի փոքրիկ գիծ, որ կոչուում է ննթումնայ (-):

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Բ Ա Ժ Ի Ն

Բ Ա Ռ Ե Ր

§ 1. Ինչ է բարդ:

Մէկ կամ աւելի վանկ, որ իւր մէջ մի միտք կամ նշանակութիւն է պարունակում, կոչուում է բարդ. — երգ, գարի, դանակ — բառեր են:

Բառերը լինում են՝ պարզ և բարդ, նախատիպ և ածանցեալ:

§ 2. Պարզ և բարդ բառեր:

Այն բառերը, որոնք միայն մի նշանակութիւն են պարունակում իրանց մէջ, կոչուում են պարզ. — հաց, ձեռք, բարի, շար, — պարզ բառեր են:

Այն բառերը, որոնք երկու կամ աւելի բառերից են կազմուած, կոչուում են բարդ, — բարեկամ, ջրկիր, հացթուխ, շարասիրտ, առևտուր, ազուհաց բարդ բառեր են:

Բարդ բառերը կազմուում են կամ առանց յօդակապ տառերի կամ նրանց օգնութեամբ. յօդակապ տառերը հինգ են — ա, ե, ի, հ. օր. հացթուխ, ջրկիր, կառավարել, բարեկամ, բանիբուն, կերութում, առևտուր:

§ 3. Նախատիպ ու ածանցեալ բառեր:

Այն բառերը, որոնք ուրիշ բառերից չեն առաջ եկած և իրանց սկզբնական տիպը կամ կերպարանքը անփոփոխ են պահել, կոչուում են նախատիպ. — ձայն, ջուր, մատ, մարդ — նախատիպ բառեր են:

Իսկ այն բառերը, որոնք սկզբից կամ վերջից այլևայլ մաս-

նիկներ են ընդունել, կոչուում են *ածանցեալ*, — *անձայն*, *ձայնաւոր*, *ձայնաւորութիւն*, *տմարդի*, *մարդկութիւն*, *մարդկային* — *ածանցեալ* բառեր են:

§ 4. *Բանի մասունքները:*

Իւրաքանչիւր բառ, առանձին վեր առած, կազմում է բանի կամ նախադասութեան մի մասը:

Բանի մասունքը ինն են՝

ա. Գոյական անուն:	ե. Բայ:
բ. Ածական անուն:	զ. Նախադրութիւն:
գ. Թուական անուն:	է. Մակբայ:
դ. Կերպարան:	ը. Չափկապ:

[Թ. Միջարկութիւն կամ ձայնարկութիւն:

Սրանցից առաջին հինգը խօսքի մէջ գործածուելիս փոփոխում են իրանց վերջաւորութիւնները, ուստի և կոչուում են *փոփոխական մասունք բանի*, իսկ մնացեալ չորսը *անփոփոխ* են:

Ա. ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 2. *Ի՞նչ է գոյական անունը:*

Իւրաքանչիւր առարկայ ունի իւր առանձին անունը, որը բերականութեան մէջ կոչուում է *գոյական անուն*, — *մարդ*, *բազար*, *փայտ*, *անուն*, *գորութիւն* — *գոյական անուններ* են:

Գոյական անունները երեք տեսակի են բաժանուում՝ 1) *յատուկ*, 2) *հասարակ* և 3) *հաւաքական*:

1. *Ծատուկ* կոչուում է այն անունը, որը տրւում է մի որևէ առարկայի՝ նրան իւր նման ուրիշ առարկաներից տարբերելու համար, — *Տփխիս*, *Արագած*, *Արաքս*, *Արամ*, *Չիրակ*, — *յատուկ անուններ* են:

2. *Հասարակ* կոչուում է այն անունը, որը շատ միատեսակ առարկաների է պատկանում, — *սեղան*, *տուն*, *բազար*, *գետ*, *գիւղ*, — *հասարակ անուններ* են:

3. *Հաւաքական* կոչուում են այն միատեսակ առարկաների անունները, որոնք միասին վեր առած՝ մի ամբողջութիւն են կազմում, — *անտառ*, *գունդ*, *երամ*, *հօտ* — *հաւաքական անուններ* են:

§ 6. *Առարկաների տեսակները*

Առարկաները երկու տեսակի են բաժանուում — *Նիւթական* և *Նոտաւոր*:

Նիւթական կոչուում են այն առարկաները, որոնց մենք ճանաչում ենք մեր հինգ զգայարաններով — *տեսանելիքով*, *լսելիքով*, *չօշափելիքով*, *հոտոտելիքով* և *ճաշակելիքով*, — *բամբակ*, *երկաթ*, *հնձոր*, *վարդ*, *զանգ* — *Նիւթական առարկաներ* են:

Մտաւոր կոչուում են այն առարկաները, որոնց ոչ թէ մեր հինգ զգայարաններով ենք ճանաչում, այլ մտքով ենք ըմբռնում — *սէր*, *իմաստութիւն*, *մտածմունք* — *մտաւոր առարկաներ* են:

Նիւթական առարկաներն, իրանց կարգին, երկու տեսակ են լինում — *շնչաւոր* և *անշունչ*:

Շնչաւոր կոչուում են այն առարկաները, որոնք իրանց ազատ կամբով կարող են մի տեղից միւսը շարժուել. — *մարդ*, *զագան*, *թռչուն*, *անասուն*, *զեռուն*, *միջատ* — *շնչաւոր առարկաներ* են:

Իսկ *անշունչ* կոչուում են այն առարկաները, որոնք իրանց կամբով չեն կարող շարժուել. — *բար*, *փայտ*, *տուն*, *գիրք* — *անշունչ առարկաներ* են:

Մտաւոր առարկաների մէջ էլ կան այնպիսիները, որ թէև ենք մտքով ենք ըմբռնում, բայց առանձին գոյութիւն ունին — *հոգի*, *ճրճտակ*, *Աստուած*. կան էլ այնպիսիները, որոնք ուրիշ առարկաներից վեր առած *յատկութիւններ* ու *գործողութիւններ* են — *լաջութիւն*, *բարութիւն*, *կարօտութիւն*, *միաբանութիւն*, սրանք կոչուում են նաև *վերացական*:

§ 7. *Գոյական անունների սեռը:*

Գոյական անունները չորս սեռ ունին — *արական*, *իգական*, *հասարակ* և *չէզօք*:

Բոլոր արու առարկաների անունները արական սեռի են, — հայր, եղբայր, փեսայ, արզաղ, խոյ — արական սեռի են:

Բոլոր էգ առարկաների անունները իգական սեռի են — մայր, բոյր, հարսն, կին, մատակ, հաւ, մարի — իգական սեռի են:

Կան անուններ էլ, որոնք միանգամայն թէ արական և թէ իգական անունների կարող են պատկանել և կոչւում են հասարակ սեռի — ձի, մարդ, երեխայ, աղանի — հասարակ սեռի անուններ են:

Այն անշունչ և վերացական առարկաների անունները, որոնք ոչ արական կարող են լինել և ոչ իգական, կոչւում են չէզօք, — տուն, բար, ծառ, թուղթ, մատիտ, — չէզօք սեռի անուններ են:

§ 8. Գոյական անունների թիւը:

Գոյական անունները երկու թիւ ունին — եզակի և յոգնակի: Եզակի թիւը ցոյց է տալիս մի առարկայ, իսկ յոգնակին — շատ առարկաներ. — մարդ, բար, տուն, սունկ — եզակի են, իսկ մարդիկ, բարեր, տներ, սունկեր — յոգնակի:

§ 9. Գոյական անունների հոլովները:

Գոյական անունները եօթն հոլով ունին, որոնք պատասխանում են հետևեալ հարցերին:

1. Ուղղական — ո՞վ, ի՞նչ,	աշակերտ	բար
2. Սեռական — ո՞ւմ, ի՞նչի՞,	աշակերտի	բարի
3. Տրական — ո՞ւմ, ի՞նչի՞, (ն)	աշակերտի (ն)	բարի (ն)
4. Հայցական — ո՞ւմ, ի՞նչը,	աշակերտին	բարը
5. Բացառական — ո՞ւմնից, ի՞նչնից,	աշակերտից	բարից
6. Գործիական — ո՞ւմնով, ի՞նչով,	աշակերտով	բարով
7. Ներգոյական { ո՞ւմնում, ի՞նչո՞ւմ, աշակերտում, բարում		
{ ո՞ւմ մէջ, ի՞նչի՞ մէջ	աշակերտի մէջ, բարի մէջ	

Բացի սրանցից՝ կայ նաև մի հոլով — կոչական, որը նման է ուղղականին: Տէր, օգնիր ինձ: Արամ, եկ այստեղ: Տէր, Արամ — կոչական հոլով են:

Ո՞վ ի՞նչ կային հարցերը շնչատուր առարկաներին են վերաբերում, իսկ ի՞նչ, ի՞նչի՞ կային — անշունչ:

§ 10. Հոլովում

Գոյական անունները փոփոխւում են ա) հոլովով և ը) թուով: Այս փոփոխումը կոչւում է հոլովում:

Հոլովումը լինում է կանոնաւոր և անկանոն: Կանոնաւոր հոլովումը չորս է. նրանք որոշւում են եզակի թուի սեռական հոլովի վերջաւորութիւններով:

Առաջին կանոնաւոր հոլովման սեռականը վերջանում է ի, երկրորդինը — ու, երրորդինը — ան կամ եան, չորրորդինը — ուան կամ ոայ:

§ 11. Առաջին կանոնաւոր հոլովում:

(ի)

	ե	զ	ա	կ	ի	թ	ի	ւ
Ուղ.	աշակերտ						բար	
Ս.	աշակերտի						բարի	
Տ.	աշակերտի (ն)						բարի (ն)	
Հ.	աշակերտին						բար (ը)	
Բ.	աշակերտից						բարից	
Գ.	աշակերտով						բարով	
Ն.	{ աշակերտում						{ բարում	
	{ աշակերտի մէջ						{ բարի մէջ	

	Յ	ո	զ	ն	ա	կ	ի	թ	ի	ւ
Ուղ.	աշակերտներ									բարեր
Ս.	աշակերտների									բարերի
Տ.	աշակերտների (ն)									բարերի (ն)
Հ.	աշակերտներին									բարեր (ը)
Բ.	աշակերտներից									բարերից
Գ.	աշակերտներով									բարերով
Ն.	{ աշակերտներում									բարերում
	{ աշակերտների մէջ									բարերի մէջ

Այսպէս հոլովում են գոյական անունների մեծ մասը:

§ 12. Երկրորդ կանոնաւոր հորովում:

(ու)

	Ն զ ա կ ի թ ի լ	
Ուղ.	աղանի	մատանի
Ս.	աղանու	մատանու
Տ.	աղանու (ն)	մատանու (ն)
Հ.	աղանուն	մատանի (ն)
Բ.	աղանուց	մատանուց
Պ.	աղանով	մատանով
Ն.	աղանու մէջ	{ մատանում մատանու մէջ

	Յ ո զ ն ա կ ի թ ի լ	
Ուղ.	աղանիներ	մատանիներ
Ս.	աղանիների	մատանիների
Տ.	աղանիների (ն)	մատանիների (ն)
Հ.	աղանիներին	մատանիներ (ը)
Բ.	աղանիներից	մատանիներից
Պ.	աղանիներով	մատանիներով
Ն.	աղանիների մէջ	{ մատանիներում մատանիների մէջ

Այս հորովման վրայ հորովում են բոլոր ի վերջացող գոյական անունները. միավանկ բառերի մէջ ի վերջաւորութիւնը հորովուելիս մնում է:

Ի վերջացող գոյական անուններից միբանիսը, ինչպէս նաև նոյն վերջաւորութեամբ հայ և օտարազգի յատուկ անունները, հորովուելիս իրանց վերջաւորութիւնները պահում են և հորովում առաջին հորովման վրայ, օր. ածելիի, Անիի, Կրիսպիի կային:

§ 13. Երկրորդ կանոնաւոր հորովում:

(ան կամ եան)

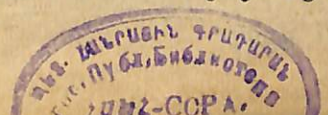
	Ն զ ա կ ի թ ի լ	
Ուղ.	տուն	տէրութիւն
Ս.	տան	տէրութեան
Տ.	տան (ը)	տէրութեան (ը)
Հ.	տուն (ը)	տէրութիւն (ը)
Բ.	տանից	տէրութիւնից
Պ.	տնով	տէրութիւնով (թեամբ)
Ն.	{ տնում տան մէջ	տէրութեան մէջ

	Յ ո զ ն ա կ ի թ ի լ	
Ուղ.	տներ	տէրութիւններ
Ս.	տների	տէրութիւնների
Տ.	տների (ն)	տէրութիւնների (ն)
Հ.	տներ (ը)	տէրութիւններ (ը)
Բ.	տներից	տէրութիւններից
Պ.	տներով	տէրութիւններով
Ն.	{ տներում տների մէջ	տէրութիւնների մէջ

Այս հորովման վրայ հորովում են ուն վերջացած գոյական անունները, բացի հուն և բուն և մէկ էլ այն բառերից, որոնց մէջ ուն վերջաւորութիւնը ածանցական մասնիկ է, օր. թռչուն, սողուն կային:

Երկրորդ հորովման պէս հորովում են նաև ում վերջացած գոյական անունները, որոնք միևնոյն ժամանակ հորովում են և առաջին հորովման վրայ, օր. օծում, օծման կամ օծումի և այլն:

Բացի այդ՝ այս հորովման վրայ հորովում են այն գոյական անունները, որոնց վերջում ն տառն անյայտացել է— դուռ (ն), վուկ (ն), թոռ (ն) կային:

Այս կարգի բառերից միքանիսը հոլովում են միևնոյն ժամանակ և առ. հոլովման վրայ, օր. գ ա ու, գ ա ու ա ն կամ գ ա ու ի:

Կան և այնպիսիները, որոնք միմիայն առ. հոլովման վրայ են հոլովում,— ոտ, կաթ, մատ, անձն, մասն:

Տէրութիւն բառի նման հոլովում են բոլոր թիւն վերջացող գոյական անունները:

Թիւն վերջացող յատուկ անունները հոլովում են առ. հոլովման վրայ:

§ 14. Չորրորդ կանոնաւոր հոլովում:
(ուայ-ուան)

	Ե գ ա կ ի թ իւ	Յոգնակի թիւ
Ուղ.	գիշեր	գիշերներ
Ս.	գիշերուայ-ուան	գիշերների
Տ.	գիշերուան	գիշերների (ն)
Հ.	գիշեր (ը)	գիշերներ (ը)
Բ.	գիշերուանից	գիշերներից
Գ.	գիշերով	գիշերներով
Ն.	{ գիշերում գիշերուայ մէջ	{ գիշերներում գիշերների մէջ

Այսպէս հոլովում են բոլոր ժամանակ ցոյց տուող գոյական անունները. բայց նրանցից միքանիսը միևնոյն ժամանակ հոլովում են և առ. հոլովման վրայ:

§ 15. Անկանոն հոլովում:

Կան գոյական անուններ, որոնք հոլովուելիս եզակի կամ յոգ նակի թւում ընդհանուր կանոնից շեղում են, ուստի և կոչու են անկանոն հոլովուող բառեր. օրինակ, եզակի թւում շեղու են՝ հայր, մայր, եղբայր, բոյր, տէր, կին, անեղ, ընկեր, սէր Աստուած, կայլն, ինչպէս նաև սրանցից բարգուած բառերը. յոգ նակի թւում՝ հայ, յոյն, հրէայ, քաղաքացի, կարնեցի, ծնող, աղ ջիկ, կին, ուսումն, մարդ, կայլն:

Սակայն այս բառերը շատ անգամ հոլովում են և կանոնաւոր հոլովման վրայ:

Կան նաև շատ գոյական անուններ, որոնք հոլովուելիս իրանց վերջին վանկում եղած ձայնաւորները, մասնաւանդ ի, ու, իւ, կամ կորցնում են, կամ փոխում, ուստի և կոչու են կորուսւածք և փոխխւածք հոլովուող բառեր:

ՊԱՏԿԵՐ ԱՆԿԱՆՈՆ ՀՈՂՈՎՄԱՆ:

	ա.) Ե գ ա կ ի թ լ ու մ:		
Ուղ.	հայր	բոյր	սէր
Ս.	հօր	բրոջ	սիրոյ
Տ.	հօրը	բրոջը	սիրոյ (սիրոյն)
Հ.	հօրը	բրոջը	սէր (ը)
Բ.	հօրից	բրոջից	սիրուց
Գ.	հօրով (հօր հետ)	բրոջով (բրոջ հետ)	սիրով
Ն.	հօր մէջ	բրոջ մէջ	{ սիրում սիրոյ մէջ

	բ. Յ ո գ ն ա կ ի թ լ ու մ:			
Ուղ.	հայր (հայեր)	յոյնը (ներ)	հրէայր (ներ)	վանցիք
Ս.	հայոց	յունաց	հրէից	վանեցոց
Տ.	հայոց	յունաց	հրէից	վանեցոց (ը)
Հ.	հայերին	յոյներին	հրէաներին	վանեցոց
Բ.	հայերից	յոյներից	հրէաներից	վանեցիներից
Գ.	հայերով	յոյներով	հրէաներով	վանեցիներով
Ն.	{ հայերում հայերի մէջ	{ յոյներում յոյների մէջ	{ հրէաներում հրէաների մէջ	{ վանեցիներում վանեցիների մէջ

ԿՈՐՈՒՄՄԱՐԲ ԵՒ ՓՈՓՈՒՄՄԱՐԲ ՀՈՂՈՎՈՒՄ:

	Ե գ ա կ ի թ իւ		
Ուղ.	մարմին	ջուր	պատիւ
Ս.	մարմ'նի	ջ'րի	պատուի
Տ.	մարմ'նի (ն)	ջ'րի (ն)	պատուի (ն)
Հ.	մարմին (ը)	ջուր (ը)	պատիւ (ը)
Բ.	մարմ'նից	ջ'րից	պատուից

Գ.	մարմնով	ջրով	պատուով
Ն.	մարմնում	ջրում	պատում
	մարմնի մէջ	ջրի մէջ	պատուի մէջ

Յոգնակի թւում վերոյիշեալ ձայնաւորները երբեմն մնում են, երբեմն կորչում:

Բ.) ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ:

§ 16. Ի՞նչ է ածական անունը:

Այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկաների որպիսութիւնը կամ յատկութիւնը, կոչւում են *ածական անուն*։

Ածական անունը պատասխանում է *ինչպիսի կամ ո՞րպիսի և ո՞ր հարցերին*, — *կապոյտ երկլինք, գեղեցիկ դէմք, կարմիր խընձոր, — կապոյտ, գեղեցիկ, կարմիր* — ածական անուններ են։

Ածական անունները լինում են երկու տեսակ — *որակական և յարաբերական*։

§ 17. *Որակական ւ ածական անուններ:*

Որակական ածականները ցոյց են տալիս առարկաների *ընական որպիսութիւնը*: — *Գեղեցիկ, տգեղ, քարձր, հարթ* — որակական ածական անուններ են։

Որակական ածականներն ունին երեք համեմատութեան աստիճաններ — *ըրական, քաղղատական, գերադրական*։

ա.) Դրական աստիճանը ցոյց է տալիս առարկայի պարզ որպիսութիւնը, առանց համեմատելու նրան ուրիշ առարկաների հետ — *քարի մարդ, գեղեցիկ տուն, փոքր սեղան*։

բ.) Բազդատական աստիճանը, համեմատելով առարկաների որպիսութիւնը, ցոյց է տալիս նրանցից մէկի կամ միւսի որպիսութեան առաւելութիւնը կամ նուազութիւնը։

Սա կազմում է զրական աստիճանի վրայ *աւելի բառն աւելացնելով* — *աւելի քարի մարդ, աւելի գեղեցիկ տուն, աւելի փոքր սեղան*։

գ.) Գերազրական աստիճանը ցոյց է տալիս, թէ մի առար-

կայ որպիսութեան կողմից իւր նմաններից *գերազանց կամ չափազանց ստոր է*։

Սա կազմում է զրական աստիճանի վրայ *ամենա մասնիկը և շատ, չափազանց, սաստիկ, անչափ բառերն աւելացնելով* — *ամենազեղեցիկ կամ շատ զեղեցիկ տուն, ամենափոքրիկ կամ սաստիկ փոքր սեղան*։

§ 18. Յարաբերական ածական անուններ:

Յարաբերական ածական անունները ցոյց են տալիս առարկաների մէջ եղած յարաբերութիւնը — *նիւթը, տեղը, ժամանակը, ում պատկանելը, — քարէ տուն, պարսկական երկիր, հայկական լեզու, երեկոյեան ժամերգութիւն*։

Յարաբերական ածական անունները համեմատութեան աստիճաններ չունին. չի կարելի *ասել՝ աւելի քարէ տուն, ամենահայկական լեզու, և այլն*։

§ 19. Ածական անունների հոլովումը:

Հայերէն լեզուի մէջ ածական անունները գոյականների հետ վարուելիս՝ միշտ նախադաս են դրւում և չեն հոլովում, իսկ երբ միայնակ են գործածւում, վարւում են՝ իբրև գոյական և հոլովում են, — *աղքատ մարդ, աղքատ մարդու, աղքատ մարդուց և այլն. աղքատ, աղքատի, աղքատից, աղքատով, և այլն*։

Գ. ԹՈՒԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

§ 20. Ի՞նչ է թուական անունը եւ քանի տեսակ է լինում:

Այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկաների թիւը կամ կարգը, կոչւում են *թուական անուն*։

Թուական անունները երկու տեսակ են լինում — 1) *քանակական և 2) դասական*։

1) Քանակական թուական անունները ցոյց են տալիս առարկաների *պարզ թիւը և պատասխանում են քանի կամ որքան հարցերին*։

2) Դասական թուական անունները ցոյց են տալիս առարկաների կարգը (դասը) և պատասխանում են ո՞ր կամ ո՞րերորդ հարցերին:

Օրինակ — քանակական — մէկ, երկու, երեք, չորս, կայլն:

Դասական — առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, կայլն:

Քանակական թուական անունների շարքին են պատկանում նաև կոտորակականները, որոնք ցոյց են տալիս ամբողջի մի կամ մի քանի մասը — մի քառորդ, երեք քառորդ, երկու երրորդ կայլն: Թուական անունները գործ են ածուում թէ՛ գոյականապէս և թէ՛ ածականապէս:

Գոյականապէս վարուելիս նրանք փոփոխուում են հոլովով և թուով, իսկ ածականապէս վարուելիս՝ անփոփոխ են մնում:

Օրինակ՝ չորս մարդ, չորս մարդու, չորս մարդուց, կայլն:

Չորսը, չորսի, չորսին, չորսով, կայլն:

Գ. ԳԵՐԱՆՈՒՆ

§ 21. Ի՞նչ է դերանունը եւ քանի տեսակ է լինում:

Այն բառերը, որոնք գործ են ածուում գոյական և ածական անունների տեղ, կոչուում են դերանուն: Ես, դու, նա, իմ, այս, այսպիսի կայլն — դերանուններ են:

Այն դերանունները, որոնք գոյական անունների տեղ են զրուում, կոչուում են գոյական դերանուններ, իսկ նրանք, որոնք զրուում են ածական անունների տեղ, կոչուում են ածական դերանուններ:

Դերանուններն, իրանց մասնաւոր նշանակութիւններին նայելով, լինում են եօթը տեսակ:

1) Անձնական կամ էական — ես, դու, ինքն (նա):

2) Ստացական — իմ, քո, մեր, ձեր, իւր:

3) Հարցական — ո՞վ, ի՞նչ, քանի, ո՞րքան, ո՞րչափ, ի՞նչպիսի, ո՞րպիսի:

4) Յուցական — սա, դա, նա, այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, այսչափ, այդչափ, այնչափ:

5) Յարաբերական — որ:

6) Որոշեալ — ամենքը, բոլորը, ամեն մէկը, իւրաքանչիւրը:

7) Անորոշ — ոմն, որ, մի որ, մի ինչ, ոչ ոք, ոչինչ, այլոր, այլինչ, միւս, այլ:

§ 22. Դիմորոշ յօդեր:

Դերանունների արմատական տառերը — ս, դ, ն (ը), որոնք դրուելով հոլովուող բառերի վրայ՝ որոշում են նրանց դէմքերը, կոչուում են դիմորոշ յօդեր:

Ս — որոշում է առաջին դէմքին վերաբերեալ բանը — հայրս, ուսուցիչս:

Դ — երկրորդ դէմքին վերաբերեալ բանը — հայրդ, ուսուցիչդ:

Ն — երրորդ դէմքին վերաբերեալ բանը — հայրն (ը), ուսուցիչն (ը):

§ 23. Դերանունների հոլովումը:

Գոյական դերանուններից շատերը հոլովուում են գոյականների նման, զլխաւորապէս առաջին կանոնաւոր հոլովման վրայ, իսկ ածական դերանունները կամ ամենևին չեն հոլովուում և կամ յօդով են հոլովուում:

Գոյական դերանուններից՝ ես, դու, ինքն, նա, ով — իրանց առանձին հոլովումն ունին:

	Եգ. թ.	Յոգ. թ.	Եգ. թ.	Յոգ. թ.
Ուղ.	ես	մենք	դու	դուք
Ս.	իմ	մեզ	քո	ձեր
Տ.	ինձ	մեզ	քեզ	ձեզ
Հ.	ինձ	մեզ	քեզ	ձեզ
Բ.	ինձանից	մեզանից	քեզանից	ձեզանից
Գ.	ինձանով	մեզանով	քեզանով	ձեզանով
Ն.	ինձանում	մեզանում	քեզանում	ձեզանում

	Եզ. թ.	Յոզ. թ.	Եզ. թ.	Յոզ. թ.
Ուզ.	իներն	իրանը	նա*)	ներանը
Ս.	իրա, իւր	իրանց	նրա	ներանց
Տ.	իրան	իրանց	նրան	ներանց
Հ.	իրան	իրանց	նրան	ներանց
Բ.	իրանից	իրանցից	ներանցից	ներանցից
Գ.	իրանով	իրանցով	ներանով	ներանցով
Ն.	իրանում	իրանցում	ներանում	ներանցում

	Եզ. թ.	Յոզ. թ.
Ուզ.	ով	ովքեր
Ս.	ում	
Տ.	ում	ը
Հ.	ում	ը շ
Բ.	ումնից	ը շ ո շ
Գ.	ումնով	ը շ
Ն.	ումնում	

*) Այսպէս հորվում են նաև սա, դս գերանունները:

Ե. Բ Ա Յ

§ 24. Ի՞նչ է ըստը:

Այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկաների գործողութիւնը կամ դրութիւնը, կոչւում են ըստը: — Աշակերտը կարդում է: Հունը պարկեց:

§ 25. Բայերի սեռերը:

Բայերը երեք սեռ ունին.

ա.) Ներգործական, ցոյց է տալիս այնպիսի գործողութիւն, որն անցնում է ուրիշ առարկայի վրայ: — Որսորդն սպանեց արջին:

բ.) Կրատարական, որը ցոյց է տալիս այնպիսի գործողութիւն, որը մի առարկայ կրում է ուրիշից: — Յոյները յաղթուեցին թուրքերից:

գ.) Հէզոք, որը ցոյց է տալիս առարկայի դրութիւնը կամ այնպիսի գործողութիւն, որը չէ անցնում ուրիշ առարկայի վրայ, այլ մնում է գործող անձի մէջ: — Աշակերտը նստեց իւր տեղը:

§ 26. Բայի եղանակները:

Բայի եղանակները չորս են.

ա.) Անորոշ, որը բայի սկզբնական ձևն է: Սա ունի չորս վերջաւորութիւն — ալ, ել, իլ, անալ: — Գնալ, տեսնել: Խօսել: Բարկանալ:

բ.) Սահմանական, որը որոշում է, թէ ով և երբ է կատարում գործողութիւնը: — Ես տեսնում եմ. Գու կրկարդաս: Նա խաղում էր:

Սահմանական եղանակն ունի երեք ժամանակ — ներկայ, անցեալ, ապառնի:

գ.) Հրամայական, որն յայտնում է խօսողի հրամանը կամ խնդիրը, որ գործողութիւնը կատարուի կամ չկատարուի: Կարդա՛ դասգ: Մի՛ գնար դուրս:

դ.) Ստորադասական, որն յայտնում է խօսողի կասկածը գործողութեան կատարուելու մասին: — Որ նստեմ, թէ որ գնանք:

§ 27. Բայի ժամանակները:

Բայի ժամանակները երեք են.

ա.) Ներկայ ժամանակ, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնը այժմ է կատարուում: — Կարդում է:

բ.) Անցեալ ժամանակ, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնը առաջ էր կատարուում կամ արդէն կատարուել է:

Սա լինում է երկու տեսակ — անցեալ անկատար և անցեալ կատարեալ: — Աշակերտը կարդում էր. Աշակերտը կարդաց:

գ.) Ապառնի ժամանակ, որ ցոյց է տալիս, թէ գործողութիւնը յետոյ պէտք է կատարուի:

Սա էլ լինում է երկու տեսակ—պարզ և բաղադրեալ:—Աշակերտը կըկարդայ (պարզ): Աշակերտը պիտի կարդայ (բաղ.):

§ 28. Բայի դէմքերը եւ թուերը:

Բայը երեք դէմք ունի—առաջին, երկրորդ, երրորդ—(անձնական գերանունների համեմատ):—Ես կարդում եմ, դու կարդում ես, նա կարդում է:

Թուերը երկուս են—եզակի և յոգնակի:—Խաղում է: Խաղում են:

§ 29. Դերըայ:

Բայերից առաջ են գալիս դերըայները, որոնք գործ են անում թէ իբրև բայ և թէ իբրև գոյական կամ ածական անուն. Դերըայները չորս են:—

ա.) Անորոշ, որն ունի բայի անորոշ եղանակի վերջաւորութիւնները—ալ, ել, իլ, անալ:—Հարկաւոր չէ գնալ: Գարո՞ղ ես գրել: Դպրոցում արգելուած է խօսիլ: Ժուլանալը լաւ չէ:

բ.) Ներկայ, որը վերջանում է ող, ուող:—Գնացող: Փոփոխուող:

գ.) Անցեալ, որը վերջանում է ած, (ուած) և ել:—Այդպիսի բան տեսած չեմ: Քոյրս իւր դասն արդէն սովորել է:

դ.) Ապառնի, որը վերջանում է լու:—Գնալու ճանապարհը հարթ է: Եղբայրս վաղը վերադառնալու է:

30. Խոնարհում:

Բայերը փոփոխուում են ա.) եղանակներով բ.) ժամանակներով, գ.) դէմքերով և դ.) թուերով:

Բայերի այս փոփոխումը կոչւում է խոնարհում:

Խոնարհումը լինում է երկու տեսակ—կանոնաւոր և անկանոն:

§ 31. Օգնիչ բայեր եմ և լինել:

ա. եմ

Ս ա հ մ ա ն ա կ ա ն ե ղ ա ն ա կ			
Ներկայ ժամ.	եզ. թ.	Ես եմ Դու ես Նա է.	Չորսուրդ Խոնարհում
	Յոգ. թ.	Մենք ենք Դուք էք Նորա են	
	եզ. թ.	Ես էի Դու էիր Նա էր.	
	Յոգ. թ.	Մենք էինք Դուք էիք Նորա էին	

բ. լինել:

Ս ա հ մ ա ն ա կ ա ն ե ղ ա ն ա կ

Ն ե ր կ ա յ

Ե ղ ա կ ի թ ի լ	Յ ո գ ն ա կ ի թ ի լ
Ես լինում եմ Դու լինում ես Նա լինում է.	Մենք լինում ենք Դուք լինում էք Նորա լինում են:

Անցեալ անկատ.

Ես լինում էի Դու լինում էիր Նա լինում էր.	Մենք լինում էինք Դուք լինում էիք Նորա լինում էին:
---	---

Անցեալ կատարեալ

Ես եղայ Դու եղար Նա եղաւ.	Մենք եղանք Դուք եղար Նորա եղանք.
---------------------------------	--

Ապառնի պարզ

Ես կըլինիմ Դու կըլինիս Նա կըլինի.	Մենք կըլինինք Դուք կըլինիր Նորա կըլինինք.
---	---

Ապառնի քաղաղրեալ

Ես պիտի լինիմ Դու պիտի լինիս Նա պիտի լինի.	Մենք պիտի լինինք Դուք պիտի լինիր Նորա պիտի լինինք.
--	--

Հրամայական եղանակ

Դու } եղիր մի լինիր.	Դուք } եղէր մի լինիր.
-------------------------	--------------------------

Ստորագասական եղանակ

Ես որ լինիմ Դու որ լինիս Նա որ լինի	Մենք որ լինինք Դուք որ լինիր Նորա որ լինինք.
---	--

Դ ե ը բ ա յ

Անորոշ լինել Ներկայ եղող Անցեալ եղել, եղած Ապաստնի լինելու

§ 32. Կանոնաւոր խոնարհում:
Անորոշ եղանակ

1) ալ 2) ել

Կարդալ	Սիրել
--------	-------

Սահմանական եղանակ
Ներկայ ժամ.

Ես կարդում եմ Դու կարդում ես Նա կարդում է. Մենք կարդում ենք Դուք կարդում էք Նորա կարդում ենք.	սիրում եմ սիրում ես սիրում է. սիրում ենք սիրում էք սիրում ենք.
--	---

Անցեալ աեկասար

Ես կարդում էի Դու կարդում էիր Նա կարդում էր. Մենք կարդում էինք Դուք կարդում էիք Նորա կարդում էինք.	սիրում էի սիրում էիր սիրում էր. սիրում էինք սիրում էիք սիրում էինք.
---	--

Անցեալ կասարեալ

Ես սիրեցի	կարգացի
Դու սիրեցիր	կարգացիր
Նա սիրեց.	կարգաց
Մենք սիրեցինք	կարգացինք
Դուք սիրեցիք	կարգացիք
Նորա սիրեցին	կարգացին:

Ապառնի պարզ

Ես կրկարդամ	կըսիրեմ
Դու կրկարդաս	կըսիրես
Նա կրկարդայ	կըսիրէ
Մենք կրկարդանք	կըսիրենք
Դուք կրկարդաք	կըսիրէք
Նորա կրկարդան	կըսիրեն

Ապառնի պարզ *խաղա շրջան*

Ես պիտի կարդամ	պիտի սիրեմ
Դու » կարդաս	» սիրես
Նա » կարդայ	» սիրէ
Մենք » կարդանք	» սիրենք
Դուք » կարդաք	» սիրէք
Նորա » կարդան	» սիրեն

Հրամայական եղանակ

Դու	} կարդա՛մ մի՛ կարդա՛ր	սիրի՛ր
		մի՛ սիրի՛ր
Դուք	} կարդացե՛ք մի՛ կարդա՛ք	սիրեցե՛ք
		մի՛ սիրե՛ք

Ստորագրասական եղանակ

Ես որ կարդամ	որ սիրեմ
Դու » կարդաս	» սիրես
Նա » կարդայ	» սիրէ
Մենք » կարդանք	» սիրենք
Դուք » կարդաք	» սիրէք
Նորա » կարդան	» սիրեն

Դ ե ը բ ա յ

ա. Անուոց

Կարդալ	Սիրել
--------	-------

բ. Ներկայ

Կարդացող	Սիրող
----------	-------

գ. Անցեալ

Կարդացել Կարդացած	Սիրել Սիրած
----------------------	----------------

դ. Ապառնի

Կարդալու	Սիրելու
----------	---------

Անորոշ եղանակ

3) իլ

4) անալ.

Խօսիլ	Բարկանալ
-------	----------

Սահմանական եղանակ

Ներկայ ժամանակ.

Ես խօսում եմ	բարկանում եմ
Դու խօսում ես	բարկանում ես
Նա խօսում է	բարկանում է
Մենք խօսում ենք	բարկանում ենք
Դուք խօսում էք	բարկանում էք
Նորա խօսում են	բարկանում են:

Անցեալ անկասար

Ես խօսում էի	բարկանում էի
Դու խօսում էիր	բարկանում էիր
Նա խօսում էր.	բարկանում էր.
Մենք խօսում էինք	բարկանում էինք
Դուք խօսում էիք	բարկանում էիք
Նորա խօսում էին	բարկանում էին

Անցեալ կասարեալ

Ես խօսեցի	բարկացայ
Դու խօսեցիր	բարկացար
Նա խօսեց (ալ.)	բարկացալ.
Մենք խօսեցինք	բարկացանք
Դուք խօսեցիք	բարկացար
Նորա խօսեցին (ան:)	բարկացան:

Ապառնի պարզ

Ես կրխօսեմ	կրբարկանամ
Դու կրխօսես	կրբարկանաս
Նա կրխօսէ (ի)	կրբարկանայ
Մենք կրխօսենք	կրբարկանանք
Դուք կրխօսէք	կրբարկանաք
Նորա կրխօսեն (ին)	կրբարկանան

Ապառնի բաղադրեալ

Ես պիտի խօսեմ	պիտի բարկանամ
Դու » խօսես	» բարկանաս
Նա » խօսէ (ի)	» բարկանայ
Մենք » խօսենք	» բարկանանք
Դուք » խօսէք	» բարկանաք
Նորա » խօսեն	» բարկանան

Հրամայական եղանակ

Դու { խօսի՛ր	բարկացի՛ր
մի խօսի՛ր	մի բարկանա՛ր
Դուք { խօսեցէ՛ք	բարկացէ՛ք
մի խօսէ՛ք	մի բարկանա՛ք

Ստորադասական եղանակ

Ես որ խօսեմ	որ բարկանամ
Դու » խօսես	» բարկանաս
Նա » խօսէ (ի)	» բարկանայ
Մենք » խօսենք	» բարկանանք
Դուք » խօսէք	» բարկանաք
Նորա » խօսեն	» բարկանան

Գ Ե Ր Բ Ա Յ

ա. Ներկայ

խօսող	բարկացող
-------	----------

բ. Անցեալ

խօսել	բարկացել
խօսած	բարկացած

գ. Ապառնի

խօսելու	բարկանալու
---------	------------

§ 33. Անկանոն խոնհարում:

Այն բայերը, որոնք խոնհարհուելիս շեղում են ընդհանուր կանոնից, կոչում են անկանոն խոնհարում ունեցող բայեր, ինչպէս օրինակ՝ տարուել, դրուել, ուտել, գալ բայերը:

Ա ն ց ե ա լ		կ ա տ ա ր ե ա լ	
տ ա ր ու ե լ	դ ր ու ե լ	ու տ ե լ	գ ա լ
Տարուեցայ	դրուեցայ	կերայ	եկայ
Տարուեցար	դրուեցար	կերար	եկար
Տարուեցաւ.	դրուեցաւ.	կերաւ.	եկաւ.
Տարուեցանք	դրուեցանք	կերանք	եկանք
Տարուեցաք	դրուեցաք	կերաք	եկաք
Տարուեցան:	դրուեցան:	կերան:	եկան:

Զ. ՄԱԿԱՅ

§ 34. Ի՞նչ է մակբայը:

Այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկաների գործողութան կամ դրութեան զանազան պարագաները, այսինքն՝ կերար, քանակութիւնը, տեղը, ժամանակը, պատճառը կամ նպատակը կայն, կոչում են մակբայ:

§ 35. Մակբայների տեսակները:

Մակբայները բաժանում են հետեւեալ գլխաւոր տեսակների.

1. Որակական — ինչպէս, այսպէս, այդպէս, այնպէս, սաստիկ, բռնի, կամայ, ակամայ կայն:

Որակական մակբայներից նրանք, որոնք առաջ են գալիս որակ. ածական անուններից, ունին համեմատութեան աստիճաններ:

2. Բանական — այսչափ, այդչափ, որքան, շատ, սակաւ, աւելի շատ, կայն:

3. Տեղական — այստեղ, այդտեղ, այնտեղ, հեռու, մօտիկ, ուր, որտեղ, ներսը, դուրսը, կայն:

4. Ժամանակական — այժմ, յետոյ, երէկ, վաղուց, միշտ կայն:

է. ՆԱԽԱՂՐՈՒԹԻՒՆ

§ 36. Ի՞նչ է նախաղրութիւնը:

Այն բառերը, որոնք՝ զրուելով մի որևէ հոլովի վրայ (բացի ուղղականից), ցոյց են տալիս նրանց փոխադարձ յարաբերութիւնը, կոչում են նախաղրութիւն, օրինակ՝ վրայ, հետ, մօտ, յետոյ, համար, ներքեւ, վերեւ, առանց, մէջ, կայն:

Ը. ՉԱՂԿԱՍ

§ 37. Ի՞նչ է շաղկապը:

Այն բառերը, որոնք մեր խօսակցութեան ժամանակ կապում են մեր ամբողջ խօսակցութիւնները (մտքերը) կամ նրանց այլ-կայլ մասերը միմեանց հետ, կոչւում են շաղկապ, օր. ես կարգում եմ, իսկ դու գրում: Ես եւ դու կարգում ու գրում ենք:

§ 38. Շաղկապների տեսակները:

Չաղկապները լինում են՝

ա.) Արմատական — եւ (ու), իսկ, քայց, այլ, էլ, կամ, թէ, սակայն:

բ.) Ածանցեալ, որոնք առաջ են գալիս բանի միւս մասունքներից — այսինքն, այնուամենայնիւ, որպէսզի, կարծես թէ, իբր թէ, կայն:

Թ. ՉԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՄԻՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

§ 39. Ի՞նչ է ձայնարկութիւնը:

Այն բառերը, որոնք արտայայտում են մեր հոգու զանազան տեսակ կրքերը — վիշտը, նեղութիւնը, երկիւղը, զարմանքը, փստոսանքը, ուրախութիւնը, ցանկութիւնը, զգուանքը, կայն, կոչւում են ձայնարկութիւն կամ միջարկութիւն. օրինակ՝ ա՛խ, ո՛հ, ա՛յ, երանի՛ թէ, փստո՛ս, վա՛յ թէ, կայն:

Ձայնարկութիւնների թուին են պատկանում և այն հնչիւնները, որոնցով մենք արտայայտում ենք անշունչ առարկաների կամ կենդանիների հանած ձայները — թրթիկ-չրթիկ, փիս փիս, միմու, մու-մու, կայն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲՍԺԻՆ

§ 1. Ի՞նչ է նախադասութիւնը:

Իւրաքանչիւր մի միտք կամ դատողութիւն, որը արտայայտում ենք բառերով, կոչւում է ըան կամ նախադասութիւն: — Աշակերտը կարգում է: Քարն ընկաւ: Աստուած մեծ է, — նախադասութիւններ են:

§ 2. Նախադասութեան գլխաւոր անդամները:

Իւրաքանչիւր նախադասութիւն ունի երկու գլխաւոր անդամներ — ենթակայ և ստորոգեալ:

ա.) Ենթական այն առարկան է, որի մասին խօսւում է նախադասութեան մէջ. Վերոյիշեալ նախադասութիւնների մէջ աշակերտը, քարը, Աստուած — ենթականեր են:

բ.) Ստորոգեալն այն է, ինչ որ ասւում է ենթականի մասին. — միեւնոյն նախադասութիւնների մէջ — կարողում է, ընկաւ, մեծ է — ստորոգեալներ են:

Նախադասութեան մէջ ենթական հեշտութեամբ կարելի է գտնել, ստորոգեալի հետ տալով ո՛վ և ի՞նչ հարցերը: — Ո՛վ է կարգում: Աշակերտը, Ի՞նչն ընկաւ: — Քարը:

Իսկ ստորագեալը գտնելու համար հարկաւոր է ենթականի հետ այս հարցերը տալ — ի՞նչ է անում, ի՞նչ եղաւ, ի՞նչպէս է, ի՞նչ է (ի՞նչ ըան է), — Աշակերտն ի՞նչ է անում: — Կարողում է: Քարն ի՞նչ եղաւ: — Ընկաւ: Աստուած ի՞նչպէս է: — Մեծ է: Խընձորն ի՞նչ է (ի՞նչ ըան է): — Պտուղ է:

Գրելիս ենթական ստորոգեալից ոչ մի կէտով չէ բաժանւում:

§ 3. Նախադասութեան երկրորդական անդամները:

Բացի գլխաւոր անդամներից նախադասութեան մէջ լինում են նաև երկրորդական անդամներ:

Նախադասութեան երկրորդական անդամները չորս տեսակ են լինում.

- ա.) Որոշիչ կամ յատկացուցիչ բառեր:
- բ.) Խնդիրներ կամ լրացուցիչ բառեր:
- գ.) Պարագայական կամ հանգամանական բառեր:
- դ.) Կոչական բառեր:

§ 4. Որոշիչ կամ յատկացուցիչ բառեր:

Որոշիչ կամ յատկացուցիչ կոչում են այն բառերը, որոնք որոշում են մի առարկայ ուրիշ իւր նման առարկաներից՝ ցոյց տալով նրա որպիսութիւնը կամ պատկանելութիւնը:

Նրանք պատասխանում են այս հարցերին՝ ո՞րպիսի կամ ի՞նչպիսի, քանի, ո՞ր, ո՞ւմ, ի՞նչի: Չար մարդիկ պատժի արժանի են. Եղբայրս երրորդ դասարանում է: Մանուկի գլուխը ցաւում է: Լուսամուտի ապակին կոտրուեց:

Որոշիչ բառերը որոշեալից ոչ մի կէտով չեն բաժանւում.

§ 5. Խնդիրներ կամ լրացուցիչ բառեր:

Խնդիրներ կամ լրացուցիչներ կոչւում են այն բառերը, որոնք լրացնում են ստորոգեալի միտքը:

Նրանք պատասխանում են այս հարցերին.

Ո՞ւմ, ի՞նչ (ը) (չայց. հոլ.)—Որսորդն սպանեց արջին: Ես դանակ գնեցի:

Ո՞ւմ, ի՞նչի: (Տրակ. հոլ.) Աշակերտը գիրքը տուեց ուսուցչին: Ջանասէր աշակերտը գովեստի արժանի է:

Ո՞ւմնից, ի՞նչից (Բաց. հոլ.)—Նա եղբորից նամակ ստացաւ: Մարդու առողջութիւնը հարստութիւնից բարձր է:

Ո՞ւմնով, ի՞նչով: (Գործ. հոլ.)—Մի մարդով գործը գլուխ չի գալ: Աշակերտը մատիտով գրում է:

Խնդիրները կամ լրացուցիչ բառերը ստորոգեալից և նախադասութեան միւս անդամներից ոչ մի կէտով չեն բաժանւում:

§ 6. Հանգամանական կամ պարագայական բառեր:

Այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկայի գործողութեան կամ գրութեան զանազան հանգամանքները, կոչւում են հանգամանական կամ պարագայական բառեր:

Հանգամանական կամ պարագայական բառերը ցոյց են տալիս.

ա.) Գործողութեան տեղը և պատասխանում են այս հարցերին.— ո՞րտեղ, ո՞րտեղից, ո՞ւր:—Մայրս նստած է սենեակում: Աշակերտները դպրոցից տուն եկան:

բ.) Գործողութեան ժամանակը և պատասխանում են այս հարցերին. ե՞րբ, ո՞րքան ժամանակ, ո՞ր ժամանակից մինչև ե՞րբ:—Ճաշից յետոյ հիւր կըգնամ: Շինգ ժամ ճանապարհ գնացի: Առաստից մինչև երեկոյ անձրև եկաւ:

գ.) Գործողութեան կերպը և պատասխանում են այս հարցերին՝ ի՞նչպէս, ի՞նչ կերպով:—Սիրտս արագ-արագ բաբախում է: Արամն զգուշութեամբ մօտեցաւ ինձ:

դ.) Գործողութեան պատճառը և նպատակը և պատասխանում են այս հարցերին՝ ի՞նչ պատճառով, ի՞նչի՞ համար, ի՞նչի՞ց, ի՞նչ նպատակով:—Չմբան երկիւղից գետը քար կտրեց: Քոյրս գնաց գիրք գնելու:

Պարագայական բառերը միւս անդամներից ոչ մի կէտով չեն բաժանւում:

§ 7. Կոչական քառեր:

Կոչական քառերը ցոյց են տալիս, թէ խօսողը ո՞ւմ է դառնում իւր խօսքով:—Տէ՛ր, ների՛ր ինձ, մեղաւորիս: Ման՛ուկ, ման՛ուկ, ինձ չխարես:

Երբ կոչական բառը նախադասութեան սկիզբը կամ վերջն է դրուած, ստորակէտով է բաժանուում միւս անդամներից. իսկ եթէ նա ընկած է լինում նախադասութեան մէջ, երկու ստորակէտի մէջ է առնուում:—Տէ՛ր, Քեզ յայտնի է մեր մտքերն ու խորհուրդները: Մեր մտքերն ու խորհուրդները յայտնի են քեզ, Տէ՛ր, Քեզ յայտնի են, Տէ՛ր, մեր մտքերն ու խորհուրդները:

§ 8. Համառօտ եւ ընդարձակ նախադասութիւններ:

Այն նախադասութիւնը՝ որի մէջ կան միմիայն գլխաւոր անդամներ, կոչուում է համառօտ. իսկ այն, որի մէջ բացի գլխաւոր անդամներից կան նաև երկրորդական անդամներ, կոչուում է ընդարձակ:—Աշակերտները կարգում են (համառ.): Մեր դասարանի աշակերտները այգում կարգում են իրանց դասը (ընդարձ.):

§ 9. Դիմաւոր եւ անդէմ նախադասութիւններ:

Այն նախադասութիւնը, որի մէջ ենթական յիշուած է կամ մտքով հեշտութեամբ կարող է իմացուել, կոչուում է դիմաւոր:—Չկնորսները իրանց ուռկանն են քաշում: Մայրիկ, ինձ հաց տուր (դու) ուտելու:

Այն նախադասութիւնը, որի մէջ ենթական յայտնի չէ կամ բոլորովին անյայտ է, կոչուում է անդէմ:—Ասում են, երկրաշարժ կըլինի: Յրանց: Անձրեւում է:

§ 10. Գլխաւոր եւ երկրորդական նախադասութիւններ:

Այն նախադասութիւնը, որ ուրիշ նախադասութիւնից կախում չունի, կոչուում է գլխաւոր. իսկ այն նախադասութիւնը, որը գլխաւորից կախում ունի և նրան պարզաբանելու համար է դրուած, կոչուում է երկրորդական:—Երանի այն երկրին, որի ընակիչները հասկանում են իրանց շարն ու քարին: Այս օրինակի մէջ երանի այն երկրին գլխաւոր նախադասութիւն է, իսկ որի ընակիչները հասկանում են իրանց շարն ու քարին—երկրորդական:

Երկրորդական նախադասութիւնները լինում են՝ ա.) ենթակայ, — ով՛ ականջ ունի լսելու, թող լսէ: բ.) Յատկացուցիչ, — 2ի-նաստանում օրէնք կայ, որի զօրութեամբ կտրում են խաբքաների ձեռքերը: գ.) Լրացուցիչ, — գիտնականներն արդէն հաստատել են, թէ լուսինն էլ մի գնդածու մարմին է: դ.) Պարագայական, — երբ զարունը քացում է, գիւղացիք սարն են տանում տաւարը:

Երկրորդական նախադասութիւնները գլխաւորից բաժանուում են ստորակէտով:

§ 11. Միջանկեալ նախադասութիւն:

Այն նախադասութիւնը, որ ընկած է մի ուրիշ նախադասութեան մէջ և նրա ո՞չ մի անդամից կախում չունի, կոչուում է միջանկեալ: Մի անգամ (յուլիս ամսին էր այդ) օրը սաստիկ տաք էր:

Միջանկեալ նախադասութիւնը գլխաւորից բաժանուում է երկու ստորակէտով կամ փակագծերով:

§ 12. Պարզ եւ ըաղաղրեալ նախադասութիւններ:

Այն նախադասութիւնը, որի անդամներից ոչ մէկը կրկնուած չէ. այլ իւր մէջ մի պարզ միտք է պարունակում, կոչւում է պարզ: — Պարտիզպանն աշխատում էր իւր պարտիզում — սա մի պարզ նախադասութիւն է:

Իսկ այն նախադասութիւնը, որ կազմուած է երկու կամ աւելի նախադասութիւններից, կոչւում է ըաղաղրեալ:

Բազուղրեալ նախադասութիւնը կազմուած է մի գլխաւոր և մէկ կամ միքանի երկրորդական նախադասութիւններից: — Ո՛ւմ ասես, որ չի գրաւում անտառի գեղեցկութիւնը — ըաղաղրեալ նախադասութիւն է:

§ 13. Միաւորեալ նախադասութիւն:

Այն նախադասութիւնը, որը կազմուած է երկու կամ աւելի նախադասութիւնների միաւորութիւնից, կոչւում է միաւորեալ: — Աշակերտները դպրոցում կարգում, գրում և նկարում են — միաւորեալ նախադասութիւն է:

Միաւորեալ նախադասութիւնների մէջ կարող են լինել միքանի ենթակայ, միքանի ստորոգեալ կամ միքանի միատեսակ երկրորդական անդամ, որոնք եթէ միմեանց հետ կապուած չեն եւ, ու շաղկապներով, իրարից ստորակէտներով են բաժանուում:

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Վ Ա Ր Ժ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Հ Ա Մ Ա Ր

Ա.) Մ Ր Զ Ի Ի Ն Ը Ե Ի Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Ն

Մի անգամ մրջինը գնաց առուակից ջուր խմելու: Յանկարծ ալիքը ներս բաշեց նրան: Այդ միջոցին մի աղունեակ թռչում էր առուակի վրայով՝ մի ճիւղ կտցում բռնած: Երբ տեսաւ նա մրջինի դառն վիճակը, խղճաց նրա վրայ և իսկոյն իւր բերանի ճիւղը ձգեց նրան: Մրջինը նստեց ճիւղին և ազատուեց: Այդ առուակից մի քիչ հեռու որսորդը ցանցով թռչուններ էր որսում: Խեղճ աղանին մտաւ ցանցի տակ, որ միքանի հատիկ էլ ինքը ժողովէ: Որսորդը պատրաստուում էր բռնել նրան ցանցով: Մրջինը՝ նկատելով այդ, իսկոյն մօտ սողաց որսորդին և այնպէս սաստիկ կծեց նրա ոտքը, որ նա հառաչեց և վայր ձգեց ձեռից ցանցը: Այդպէս մեր աղանին թռաւ, ազատուեց:

Թարգ.

Բ.) Պ Ա Պ Ը Ե Ի Թ Ո Ռ Ի Ն Ի Կ Ը

Սաստիկ ծերացել էր պապը: Վատ էր տեսնում նա և ծանր լսում: Ծերութիւնից արդէն նրա ձեռներն ու ոտները դողդողում էին: Կերակուր ուտելիս նա կաթկաթացնում էր սպասը գզալից: Այդ բանը դիւր չէր գալիս նրա որդուն ու հարսին. դրա համար

« Ազգային գրադարան

NL0248033

5963